

SOCIJALNA ODRŽIVOST GRADA: ANALIZA KONCEPTA²

Urban Social Sustainability: A Concept Analysis

ABSTRACT *The paper analyses the concept of urban social sustainability in order to provide a systematization of the main ideas contained in various interpretations of the term. First, it deals with the problems and dilemmas in defining the term of urban social sustainability, showing complexity of the idea and disagreements about its interpretation. Then it discusses the relation between the main dimensions of sustainable development for the purpose of explaining the two complement approaches to urban social sustainability. One approach sees urban social sustainability as a mean of achieving environmental and economic sustainability, while the other approach analyses urban social sustainability as a value in itself. A significant part of the paper concerns the dominant concepts within the discourse of urban social sustainability. Normative principles and operational dimensions of the term may be derived on the basis of these concepts.*

KEY WORDS *social sustainability, city, social equality, diversity, social capital, citizen participation, social cohesion, security*

APSTRAKT *Rad je posvećen analizi koncepta socijalne održivosti grada sa ciljem da se pruži sistematizacija glavnih ideja sadržanih u različitim tumačenjima ovog pojma. Najpre se navode problemi i dileme u definisanju pojma socijalne održivosti grada, koji ukazuju na kompleksnost ideje i odsustvo saglasnosti u njenom tumačenju. Zatim se razmatra odnos između glavnih dimenzija održivog razvoja da bi se objasnila dva komplementarna pristupa socijalnoj održivosti grada. Jedan pristup vidi socijalnu održivost grada kao sredstvo za dostizanje ekološke i ekonomske održivosti, dok je drugi pristup analizira kao vrednost po sebi. Značajan deo rada je posvećen dominantnim konceptima unutar diskursa socijalne održivosti grada, na osnovu kojih se mogu izvesti normativni principi i operativne dimenzije ovog pojma.*

KLJUČNE REČI *socijalna održivost, grad, društvena jednakost, heterogenost, socijalni kapital, građanska participacija, društvena kohezija, bezbednost*

¹ andelkam@yahoo.com

² Ovaj tekst je rezultat rada na projektu ISI FF u periodu 2011-2014. godine: „Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri“ (broj 179035), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke RS.

Uvod

Održivost i održivi razvoj su pojmovi koji se u posljednje tri do četiri decenije sve intenzivnije koriste u različitim sferama društvenog života – u nauci, politici, biznisu, svakodnevnim aktivnostima. Ipak, u najvećem broju slučajeva, ovi pojmovi se koriste intuitivno i nedovoljno precizno, jer ni u nauci još uvek nije postignuta saglasnost oko toga koja je definicija teorijski adekvatna. Dodatnu pometnju na teorijskom planu unose izvedeni pojmovi, kao što su različiti aspekti održivosti (najčešće ekološka, ekonomska i socijalna održivost) ili održivost pojedinih društvenih fenomena (održivi grad, održiva poljoprivreda, održivi turizam, itd). Ovaj rad se bavi analizom koncepta socijalne održivosti grada, koji predstavlja sponu između ideje održivog grada i socijalnog aspekta održivosti.

U najopštijem smislu, održivost ili održivi razvoj podrazumeva sposobnost nekog sistema da dugoročno funkcioniše (Clayton and Radcliffe, 1997). Kada je reč o održivom razvoju društva ili društvenih fenomena kao što je grad, pojam održivost označava ravnotežu ekološke, ekonomske i socijalne dimenzije razvoja (Rogers et al, 2008). Drugim rečima, održivost podrazumeva neraskidivu vezu između zaštite životne sredine, ekonomskog razvoja i unapređenja društvenog života. Da bi održivost bila postignuta, važno je da ovim trima komponentama bude pružena jednaka pažnja (Rogers et al, 2008: 42). Međutim, iako je socijalna komponenta održivosti neophodna za ukupnu održivost grada, u literaturi joj nije bilo posvećeno onoliko pažnje koliko ekološkoj i ekonomskoj održivosti. Tačnije, socijalna održivost grada je uglavnom posmatrana kao sredstvo za dostizanje ekološke i ekonomske održivosti, a ne kao cilj po sebi. Kao da se gubilo iz vida da grad nije samo mesto u kojem ljudi žive (ekološko okruženje), nego mesto gde ljudi stupaju u međusobne odnose, udružuju se, bore se za svoje interese, ostvaruju izvesna prava (društveno okruženje). Početkom dvehiljaditih godina, izvestan broj autora je počeo da insistira na tome da grad mora biti ne samo ekološki i ekonomski, već i socijalno održiv.

Osim teoretičara i istraživača, značaj socijalne održivosti grada prepoznale su i vodeće nadnacionalne organizacije, među kojima prednjače Ujedinjene nacije i Evropska unija. Tako, na primer, *Bristolski sporazum* iz 2005. godine predstavlja osnovu za implementaciju ideje održivih zajednica u državama članicama Evropske unije. U ovom sporazumu ključni pojmovi socijalne održivosti grada (posebno društvena kohezija, pravednost, tolerancija i bezbednost) usvojeni su kao strateški principi za razvoj održivih zajednica u evropskim gradovima.

Sve veće interesovanje za socijalnu održivost grada podstaklo je napore da se teorijski koncept kristalizuje. To je, međutim, pokrenulo brojna pitanja i sporenja, počev od definisanja pojma, pa sve do mogućnosti praktične realizacije ideje. Namera ovog rada je da doprinese sistematizaciji datog koncepta, koji je veoma

značajan za budućnost grada i urbanog društva, s obzirom na izazove pred kojima se oni nalaze.

Problemi i dileme u definisanju pojma socijalne održivosti grada

Zbog složenosti problema o kojem govori, pojam socijalne održivosti grada je teoretičarima zadao velike probleme u pogledu definisanja i operacionalizacije. Postojanje mnoštva različitih, ponekad kontradiktornih i nedovoljno preciznih definicija i tumačenja ukazuje na to da sam koncept još nije teorijski i metodološki uobličen. Iz tog razloga ovaj rad nije moguće početi jedinstvenom definicijom socijalne održivosti grada, već se navode neke od poznatijih definicija ovog pojma, uz isticanje glavnih dilema koje sa sobom donose.

Podimo najpre od definicije koju navode Stren i Polese. Socijalna održivost grada podrazumeva „razvoj (i/ili rast) usklađen sa harmoničnom evolucijom građanskog društva, koje podstiče okruženje pogodno za kompatibilnu kohabitaciju kulturno i socijalno heterogenih grupa, dok istovremeno ohrabruje socijalnu integraciju, sa poboljšanjima u kvalitetu života za *sve* segmente populacije“ (Stren and Polese, 2000: 15-16). Autori su ostavili mogućnost poistovećivanja pojmova rast i razvoj, ali su ipak bili dovoljno kritični prema negativnim tendencijama urbanog razvoja koji je vođen ekonomskim interesima. Po njihovom mišljenju, socijalna održivost grada se može ostvariti jedino ako se zaustavi fragmentacija urbanog prostora, koja ima za posledicu produbljivanje socio-prostornih nejednakosti i marginalizaciju ranjivih grupa. Svoju definiciju socijalne održivosti grada dopunili su adekvatnim objašnjenjem uloge urbane politike u dostizanju tog cilja. Urbana politika koja teži socijalnoj održivosti treba da ima za cilj da od različitih delova grada sačini kohezivnu celinu i da poveća (prostornu i svaku drugu) pristupačnost javnih servisa i radnih mesta za sve stanovnike grada (Stren and Polese, 2000: 16).

Pojedine definicije još konkretnije navode unutar kojih oblasti treba obezbediti dobar kvalitet života. Takvu definiciju je ponudila ekspertska organizacija *The Sheltair Group* posvećena održivom razvoju na polju urbanog planiranja, građevinskog inženjeringa i upravljanja resursima. Socijalna održivost grada je „trajna sposobnost zajednice da funkcioniše kao bezbedno, zdravo i odgovarajuće okruženje za ljudsku interakciju, obrazovanje, zapošljavanje, rekreaciju i kulturni razvoj“ (The Sheltair Group, 1998).

Ponekad se definicija socijalne održivosti grada krije iza definisanja pojma održiva zajednica, mada se ovaj pojam koristi u različitim značenjima. Prema jednom tumačenju, održiva je ona zajednica u kojoj se heterogenost toleriše i ohrabruje, gde ne postoji oštra prostorna razdvojenost ili izolacija na osnovu prihoda i rasne pripadnosti, gde svi stanovnici imaju pristup osnovnim uslugama i objektima i gde postoji jednakost šansi (Beatley and Manning, 1997: 36).

U sledećoj definiciji socijalne održivosti, Kolantonio i Dikson su uspešno objedinili socijalni aspekt održivosti sa ekonomskim stremljenjima i brigom o životnoj sredini. Po njima, „socijalna održivost se tiče toga kako pojedinci, zajednice i društva žive jedni sa drugima i kreću se ka dostizanju ciljeva razvojnih modela koje su odabrali za sebe, uzimajući u obzir i fizičke granice svojih mesta i planete Zemlje kao celine“ (Colantonio and Dixon, 2011: 24). Reč je o radnoj definiciji koja je dopunjena analizom konkretnih dimenzija i indikatora primenljivih u njihovom istraživanju.

Već se iz ovog početnog pregleda definicija vidi da socijalnu održivost grada autori definišu na različite načine, često korišćenjem drugih koncepata kao što su društvena jednakost, heterogenost, integracija, društvena kohezija. Iz toga se naslućuje sva složenost koncepta socijalne održivosti grada, jer njegovo tumačenje počiva na razumevanju drugih ideja i koncepata oko kojih, takođe, postoje velika sporenja u pogledu sadržaja, operacionalizacije ili stvarnog značaja za održivi razvoj.

Do jedinstvene definicije socijalne održivosti grada teško je doći i zbog činjenice da postoje izvesne dileme unutar koncepta socijalne održivosti oko kojih nije postignuta saglasnost. Izdajamo sledeće konceptualne izazove:

- Da li socijalna održivost podrazumeva skup društvenih preduslova koji bi trebalo da omoguće ekološku i ekonomsku održivost ili je to potreba da se održe specifične strukture i običaji u zajednicama i društvima (Sachs, 1999)? Ovo pitanje je podelilo teoretičare socijalne održivosti i proizvelo konceptualni rascep kojem je više pažnje posvećeno u okviru narednog podnaslova.
- Da li je socijalna održivost grada konačno stanje ili socijalni proces? Odgovor na ovo pitanje delimično zavisi od zauzimanja stava u pogledu mogućnosti dostizanja idealnih, gotovo utopijskih uslova u kojima je održivost ostvarena. Autori koji kritikuju aktuelno stanje u savremenim gradovima i koji veruju u ostvarenje idealnog društvenog poretka tumačiće socijalno održivi grad kao budući ishod velikih napora koje društvo mora da uloži da bi se došlo do konačnog stanja za koje se može reći da je socijalno održivo. S druge strane, stanovište koje je bliskije autorki ovih redova izražava uverenje da je suština socijalne održivosti u procesima koji pospešuju njeno ostvarenje (upor. Dillard et al, 2009: 4). Za socijalnu održivost važi pravilo da su procesi važniji od ishoda. U tom smislu, socijalni procesi koji odražavaju *pokušaj* da se društvo učini pravednijim ne samo da doprinose ostvarenju ideala socijalne održivosti (sredstvo), nego je samim tim socijalna održivost već prisutna u nekom početnom obliku (cilj po sebi), iako ona verovatno nikada neće biti ostvarena u potpunosti (neodređen ishod).
- Da li je poželjni model socijalne održivosti grada jedinstven i primenljiv na sve regione ili postoji više odgovora zavisno od društveno-istorijskog

konteksta? Slično pitanje o održivom gradu postavili su Gaj i Marvin (Guy and Marvin, 1999). Sumirajući rezultate svog istraživanja, ovi autori su zaključili da nije poželjno odozgo nametati unapred definisanu viziju održivog grada, nego treba uvažavati različite „socijalne konstrukcije održivosti“ koje proističu iz kontekstualnog okvira date sredine. Smatramo da je primereno zauzeti isto stanovište i po pitanju socijalne održivosti grada, jer su društva i kulture međusobno toliko različiti da bi sa sociološkog i antropološkog aspekta bilo neopravdano da se jedan od više mogućih odgovora proglaši održivim, što bi *a priori* značilo da je proglašen superiornijim.

- Da li je koncept socijalne održivosti grada normativan ili analitički? Mogao bi da bude i jedno i drugo, što naravno zavisi od postavljenih ciljeva istraživanja. Imajući u vidu ponuđene odgovore na prethodna dva pitanja, prednost dajemo analitičkom pristupu. Značajan deo ovog rada je posvećen dominantnim konceptima u okviru diskursa socijalne održivosti grada, jer se na osnovu njih mogu izvesti normativni principi i operativne dimenzije za analizu problema socijalne održivosti grada.

Dva pristupa socijalnoj održivosti grada

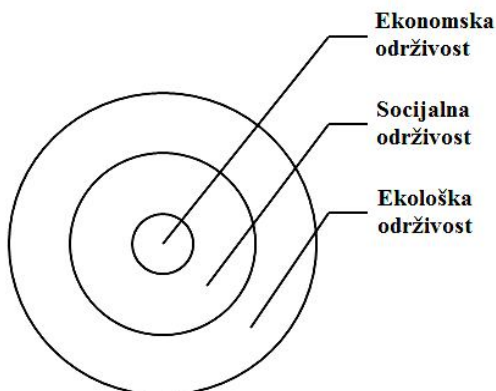
Teorija održivog razvoja je postala popularna osamdesetih godina XX veka pod snažnim uticajem ekoloških lobista. Paradoksalno je što se ova teorija u stvari razvijala u kontekstu neoliberalne politike i ekonomske globalizacije, što je ostavilo neizbrisiv trag na izbor i formulaciju problema kojima se ona bavila. Mogućnost obnavljanja prirodnih resursa u uslovima ekonomskog rasta bila je ideja vodilja mnogih teoretičara održivog razvoja. Neoliberalne tendencije globalne ekonomije i sve veća ekološka zabrinutost doprinele su zapostavljanju socijalnog aspekta održivosti u odnosu na ekološka i ekonomska pitanja. Povoljan trenutak za istraživanje problema socijalne održivosti nastupio je početkom dvehiljaditih godina, kada je prepoznata potreba da se nadomeste one funkcije koje je svojevremeno obavljala država blagostanja, a koje su prepuštene delovanju drugih aktera, posebno civilnog sektora. Sada se intenzivno radi na razvijanju koncepta socijalne održivosti, pri čemu analiza na nivou grada prednjači u odnosu na druga područja analize – delimično zbog uloge koju gradovi imaju u globalnom ekonomskom poretku, a delimično zbog velikih socijalnih razlika u gradu koje uzrokuju niz problema kao što su kriminal, sukobi i nemiri.

Oslanjajući se na dve poznate sheme koje vizuelno dočaravaju odnos socijalne održivosti prema dominantnim dimenzijama održivog razvoja,³ namera nam je da

³ Pored ekološke, ekonomske i socijalne dimenzije održivog razvoja, neki autori kao zasebne dimenzije navode još i kulturnu i političku (ili institucionalnu) dimenziju održivosti (na primer Pušić, 2001). One u ovom radu, ipak, neće biti tretirane pojedinačno jer se podrazumeva da su politika i kultura integralni

predstavimo dva pristupa socijalnoj održivosti grada koji počivaju na različitom tumačenju tog odnosa.

Prva shema održivog razvoja je data u vidu koncentričnih krugova koji predstavljaju ekološku, socijalnu i ekonomsku dimenziju (Slika 1). Najširi krug je ekološka održivost, jer je dugoročno funkcionisanje ekosistema neophodan (iako ne i dovoljan) uslov održivog razvoja. Unutar ovog kruga smešten je krug socijalne održivosti, koji predstavlja polje društvenog sistema sa svim njegovim zakonitostima, razvojnim potencijalima i ograničenjima. U njegovom okrilju je ekonomska održivost, koja pomoću svojih mehanizama upravlja iz centra čitavim razvojem. Na prvi pogled socijalna održivost ostaje stešnjenja između preostale dve dimenzije, koje naizgled imaju značajniju ulogu. Ovaj vizuelni prikaz je koristan kao ilustracija širine i obuhvatnosti navedena tri sistema. Ekonomski sistem je važan deo društvenog sistema, dok je ljudsko društvo jedan delić šireg ekosistema.

Slika 1. Širina i obuhvatnost održivosti tri sistema

Slika 2. Međusobna uslovljenost dominantnih dimenzija održivog razvoja

Pogledajmo sada drugu, još popularniju shemu održivog razvoja (Slika 2). Ona u vidu Venovih dijagrama prikazuje tri identična kruga (ili elipse) koji se međusobno preklapaju. Svaki element održivosti je predstavljen kao zasebno polje, što ukazuje na pojedinačni značaj sve tri dimenzije održivog razvoja. Preklapanje polja označava međusobnu uslovljenost ova tri sistema, dok zajednički podskup u centru dijagrama odražava zamisao da jedino sinergija sva tri aspekta održivosti vodi održivom razvoju. Ovaj prikaz je koristan ukoliko želimo da ilustrujemo ulogu složenog spleta uzajamnih uticaja, a da pritom zadržimo predstavu o relativnoj

delovi društvenog sistema koji se ne mogu razdvojiti od drugih elemenata, za razliku od ekonomskog podsistema u kojem zaista postoje zakonitosti drugačije od društvenih (na primer zakoni tržišta). U dominantnom diskursu održivosti ekonomski podsistem ima privilegovanu poziciju u odnosu na druge društvene podsisteme, tako da se njegova uloga po pravilu analizira izdvojeno.

autonomiji svakog od navedena tri sistema. U tom smislu, socijalna održivost predstavlja zaseban teorijski koncept koji podrazumeva održivost društvenog sistema, iako on sam ima dosta dodirnih tačaka sa ekološkim i ekonomskim sistemom.

Sagledavši navedene sheme održivog razvoja, prepoznajemo dva pravca u kojima se socijalna održivost može posmatrati – prema spolja (održivost društvenog sistema u odnosu na svoje okruženje, a to je širi ekološki sistem) i prema unutra (održivost društvenog sistema kao takvog, dakle nezavisno od ekosistema). Ovaj pristup je u skladu s tradicionalnom podelom na geocentrični i antropocentrični pristup održivosti, s tim da ove pojmove treba koristiti komplementarno, bez vrednosne konotacije koja se često pripisuje antropocentričnosti. Kao što su naveli Litig i Grajbler, socijalna održivost predstavlja onaj „kvalitet društava“ koji istovremeno obuhvata „odnos priroda-društvo, posredstvom rada, kao i odnose unutar društva“ (Littig and Grießler, 2005: 72). Ipak, u konkretnim istraživanjima, autori se često opredeljuju za jedno od ova dva svojstva. Tako su se pojavila dva pristupa socijalnoj održivosti grada, koje nazivamo socijalno-ekološki i socijalno-sistemske pristup.

Pojedini autori smatraju da socijalnu održivost grada treba posmatrati prvenstveno u terminima zaštite životne sredine, koja u manjoj ili većoj meri može biti obojena ekonomskim interesima. Socijalno-ekološki pristup je deo preovlađujućeg diskursa koji, deklarativno, prednost daje ekološkoj održivosti grada i polazi od ideje da je održivi grad u suštini ekograd, te se pojam socijalne održivosti grada definiše kao skup društvenih uslova koji daju potporu ekološkoj, ali i ekonomskoj održivosti u urbanoj sredini. Ovaj pristup je u suštini instrumentalan, budući da se socijalna održivost grada vidi kao sredstvo za ostvarenje ekološke i ekonomske dimenzije održivog urbanog razvoja. U prilog ovoj tezi ide stav da socijalna održivost nema mnogo smisla ako se analizira odvojeno od ekološke i ekonomske održivosti, jer ove potonje dve dimenzije zaista imaju svoj pandan u neodrživoj praksi (apokaliptična predviđanja na osnovu ekološke neodrživosti, bankrot kao posledica ekonomske neodrživosti), dok se isto ne može sa sigurnošću tvrditi za socijalnu održivost (različita društvena uređenja su uspevala da se održe uprkos rasprostranjenom siromaštvu, velikim društvenim nejednakostima, socijalnoj nepravdi, tiraniji).

U skladu sa prethodno opisanim shemama održivog razvoja, socijalno-ekološki pristup se, prema prvoj shemi, tumači kao socijalna održivost prema spolja, odnosno održivost društvenog sistema u odnosu na ekosistem. Ako pogledamo drugu shemu, zaključićemo da je ovim pristupom obuhvaćen samo jedan deo onoga što se zapravo podrazumeva pod pojmom socijalne održivosti. Tačnije, ovim pristupom sadržinski su obuhvaćeni oni elementi socijalne održivosti koji su grafički predstavljeni kao zajednički podskup ekološke i socijalne održivosti.

Prednost socijalno-ekološkog pristupa jeste mogućnost njegove praktične primene u zaštiti životne sredine, posebno ako se rezultati žele postići u kraćem vremenskom periodu. Ipak, održivi razvoj po definiciji teži ostvarenju zadatih ciljeva na duži rok. Iz tog razloga bi trebalo razraditi mehanizme koji proizilaze iz socijalno-sistemske pristupa održivosti, jer jedino unutrašnja socijalna održivost može stvoriti uslove za spoljašnju, socijalno-ekološku održivost.

Socijalno-sistemske pristup posmatra društvenu organizaciju kao autonomni sistem koji svojim ukupnim funkcionisanjem samo indirektno stvara mogućnosti ili postavlja ograničenja ekološkoj i ekonomskoj održivosti. To znači da je socijalna održivost grada uslovljena svim aspektima društvenog života, a ne samo institucijama i aktivnostima koje su direktno posvećene zaštiti životne sredine i obnavljanju resursa.

Socijalna održivost grada kao zaseban teorijski koncept zasniva se na dugoj tradiciji holizma koji sve dimenzije urbanog razvoja posmatra apsolutno ravnopravno i u međusobnoj interakciji. Ovo stanovište je poslednjih godina sve popularnije među društvenim teoretičarima (posebno Polese and Stren, 2000; Colantonio and Dixon, 2011), tako da se, uprkos prvobitno neadekvatnoj konceptualnoj razrađenosti, sada vrlo intenzivno radi na teorijskom i metodološkom uobličavanju ideje socijalne održivosti grada, koja treba da omogući bolje razumevanje društvenih okolnosti u savremenim gradovima i da prepozna mogućnosti za njihovo poboljšanje.

Dominantni koncepti u okviru diskursa socijalne održivosti grada

Koncept socijalne održivosti grada se razvijao postepeno, obuhvatajući nove ideje i koncepte koji su obeležili određene etape u razvoju ovog mega koncepta. Otuda se on analitički može dovesti u vezu sa drugim teorijskim konceptima urbane sociologije i srodnih disciplina. To su, na primer, ideje o društvenoj jednakosti, heterogenosti i kohezivnosti, koje su dosta dugo prisutne u okviru misli o gradu, ali i noviji koncepti kao što su socijalni kapital i građanska participacija. Kako navode Kolantonio i Dikson, hronološka analiza tema koje su se vremenom javljale i oblikovale koncept socijalne održivosti pokazuje da su tradicionalne teme, kao što su društvena jednakost i smanjenje siromaštva, postepeno potiskivane novim konceptima, koji su manje opipljivi i teže ih je operacionalizovati i metrički izraziti. Tu se pre svega misli na teme kao što su identitet, društvene mreže, osećanje pripadanja (videti Colantonio and Dixon, 2011: 24-30). U nastavku teksta sledi kratak pregled dominantnih koncepata koji su obeležili razvoj ideje socijalne održivosti grada i odredili ključne dimenzije ovog pojma, kako u normativnom, tako i u analitičkom smislu.

Često se „potrebe“ o kojima se govori u najcitiranijoj definiciji održivog razvoja⁴ tumače kao potrebe za prirodnim resursima. To je posledica činjenice da su zastupnici ideje osnovnih **ljudskih potreba** bitno uticali na teoriju održivog razvoja tokom sedamdesetih godina XX veka. U tom periodu se problemu održivosti pristupalo pre svega iz ugla egzistencijalnih potreba (fiziološke potrebe za vazduhom, vodom, hranom i potrebe za sigurnošću i skloništem). Međutim, novija određenja uvažavaju i socijalne potrebe (pripadanje zajednici, društvene mreže, podrška, poverenje, međusobno uvažavanje i poštovanje, društveni ugled, samoaktualizacija, znanje, estetika). Litig i Grajbler smatraju da je „socijalna održivost postignuta ako rad unutar društva i povezanih institucionalnih aranžmana zadovoljava jedan širi skup ljudskih potreba koje su oblikovane na takav način da su priroda i njene reproduktivne sposobnosti sačuvane tokom dužeg vremenskog perioda, a normativni zahtevi za socijalnom pravdom, ljudskim dostojanstvom i participacijom – ispunjeni“ (Littig and Grießler, 2005: 72).

Teoretičari održivog razvoja su veoma rano u svoj diskurs uključili i koncept **ljudskih prava**. Socijalna održivost podrazumeva da su građanima zagantovana sva prava, a ne samo pravo na zdravu životnu sredinu i njemu srodna prava, na kojima se često insistira. Saš tvrdi da „jaka definicija socijalne održivosti mora počivati na osnovnim vrednostima pravičnosti i demokratije, pri čemu se pod demokratijom podrazumeva efikasno uživanje svih ljudskih prava – političkih, građanskih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih – od strane svih ljudi“ (Sachs, 1999: 27).

Zajedno sa prethodno navedenim konceptima ljudskih potreba i ljudskih prava, na samom početku formiranja teorije održivog razvoja, koncept **društvene jednakosti** prepoznat je kao važan teorijski oslonac. Pretpostavljeno je da suština održivog razvoja počiva na principima unutargeneracijske i međugeneracijske jednakosti (World Commission on Environment and Development, 1987). Unutargeneracijska jednakost je princip koji podrazumeva zahtev da se zadovolje potrebe svih, posebno imajući u vidu potrebe siromašnih. U skladu sa principom međugeneracijske jednakosti, neophodno je voditi računa o dugoročnim uticajima i posledicama koje imaju određeni tipovi društvenog (i urbanog) razvoja. Zato trenutne odluke ne smeju narušiti izgleda za održavanje ili poboljšavanje uslova života budućih generacija (Repetto, 1986, nav. prema Rogers et al, 2008: 43). Održivi razvoj podrazumeva ostavljanje u nasleđe budućim generacijama ne samo kapital prirodne sredine (čist vazduh, voda, biodiverzitet), već i ljudski kapital kao što su znanje i veštine, socijalni kapital kao što je osećanje zajedništva i kapital ljudskih tvorevina kao što su istorijske građevine (videti Taschereau, 1999).

⁴ Održivi razvoj je „razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjih generacija ne dovodeći u pitanje mogućnost da buduće generacije zadovolje sopstvene potrebe“ (World Commission on Environment and Development, 1987: 43).

O tome koliko je princip društvene jednakosti važan za socijalnu održivost grada govori već sama činjenica da mnogi autori socijalnu održivost tumače kao društvenu jednakost (ili pravednost i jednakost: Agyeman and Evans, 2003: 36). Ovakvo pojednostavljivanje smatramo neopravdanim jer društvena jednakost sama po sebi nije dovoljna za socijalnu održivost, a u zavisnosti od interpretacije pojma (jednakost ishoda vs. jednakost šansi) može se reći da nije ni neophodna. Prema jednoj definiciji, društvena jednakost podrazumeva „ravnopravne mogućnosti i ishode za sve članove zajednice, posebno za najsiromašnije i najugroženije“ (Messer and Keeskes, 2009: 249). Ovo određenje društvene jednakosti sadrži elemente utopije jer se u savremenim društvima ne može očekivati da ukidanje materijalnih nejednakosti i siromaštva bude uslov socijalne održivosti grada. Stoga je uobičajeno da se po pitanju društvene jednakosti zauzme stanovište o pravnoj jednakosti i jednakosti početnih šansi.

Koncepti društvene jednakosti, ljudskih potreba i ljudskih prava u stvari čine jednu dimenziju socijalne održivosti grada. Jednake mogućnosti da se zadovolje osnovne ljudske potrebe podrazumevaju jednaku distribuciju ljudskih prava. Neka od važnijih pitanja koja su od značaja za analizu socijalne održivosti na nivou grada su: mogućnosti za obrazovanje i dodatnu obuku za sticanje veština; mogućnost zaposlenja i pravo na jednaku zaradu; pravo na zdravstvenu i socijalnu zaštitu; adekvatno stanovanje pristupačno za socijalno heterogenu populaciju; opremljenost objektima i uslugama za kolektivnu potrošnju; zdrava životna sredina.

Po analogiji sa principom biodiverziteta koji je ključan za ekološku održivost, **heterogenost** se često navodi kao važan princip socijalne održivosti grada. Heterogenost podrazumeva društvenu raznolikost unutar grada ili susedstva, odnosno prisustvo i pomešanost ljudi koji se razlikuju prema rasi i etničkoj pripadnosti, kulturi, obrazovanju, zanimanju, prihodu i socio-ekonomskom statusu, tipu porodice, polu (rodu), starosti i zdravstvenom stanju (Talen, 2008: 4-5). Aronson i Čarls (Aronson and Charles, 1994) navode četiri prednosti socijalno i ekonomski heterogenih zajednica. Po njihovom mišljenju, heterogenost je značajna zbog toga što: podrazumeva demografski balans unutar same zajednice; promoviše toleranciju društvenih i kulturnih razlika; obezbeđuje širenje vaspitnih uticaja na decu učenjem o postojanju različitih tipova ljudi; omogućava ljudima da se upoznaju sa alternativnim načinima života. Za ljude je bolje da žive u zajednicama koje u manjoj ili većoj meri predstavljaju projekciju socijalne, profesionalne i demografske strukture čitavog društva (Vujović, 1990: 48). Ipak, ima autora koji govore i o negativnim stranama heterogenosti. Različite društvene grupe mogu da deluju u okvirima nekompatibilnih socijalnih normi, a kao posledica se javlja koegzistencija paralelnih kultura koje se međusobno ne mešaju ili se stvaraju neprijateljstvo i socijalni konflikti. Prisustvo ljudi različitih socijalnih karakteristika samo po sebi nije dovoljno za socijalnu održivost grada, nego je potrebno da različite društvene grupe budu izmešane u svojim svakodnevnim aktivnostima, kao što su pohađanje škole, kupovina prehrambenih proizvoda, rekreacija i slično (Talen, 2008: 5).

Na normativnom planu, dimenzija heterogenosti je značajna i zbog toga što može pomoći ostvarenju principa jednakih šansi, jer više ne bi postojale ogromne razlike između imućnih i zapuštenih gradskih četvrti, čime bi bili otklonjeni negativni efekti siromašnih susedstava koji pogoršavaju socijalni status svojih stanovnika. Međutim, u savremenim gradovima, posebno u razvijenim zemljama, zbog rasprostranjenosti socio-prostorne segregacije, teško je zamisliti da dimenzija heterogenosti zavlada kao univerzalni princip. Zato je ideja socijalne održivosti grada dopunjena konceptima koji ukazuju na značaj društvenih veza za integraciju različitih društvenih grupa, bez obzira na to da li su prostorno segregirane ili nisu.

Jedna struja unutar teorije održivog razvoja posvećena je izučavanju zaliha različitih tipova kapitala. Tako je koncept **socijalnog kapitala** iskorišćen kao dopuna koncepta socijalne održivosti grada. Socijalni kapital podrazumeva resurse do kojih se dolazi preko društvenih kontakata i učešća u društvenim mrežama (Bourdieu, 1986; Coleman, 1988; Putnam, 1993). To su sistemi i strukture koji povezuju unutar i izvan zajednice na formalnom, neformalnom i institucionalnom nivou (Messer and Kecskes, 2009: 249). Na koncept socijalne održivosti grada najviše je uticao Robert Putnam svojom tvrdnjom da je visok nivo socijalnog kapitala od ključnog značaja za razvoj zajednice (Putnam, 2000). Po njemu, socijalni kapital se odnosi na „karakteristike društvene organizacije, kao što su mreže, norme i poverenje, koje olakšavaju koordinaciju i saradnju zarad uzajamne koristi“ (Putnam, 1993). Zajedničke norme i vrednosti omogućavaju učesnicima društvene mreže da efikasnije deluju u ostvarivanju zajedničkih ciljeva. U tom smislu, susedstvo koje ima razvijenu društvenu koheziju, solidarnost, saradnju i kolektivne akcije, ima veće šanse da se izbori za sopstvene interese, što je veoma značajno u uslovima povlačenja države blagostanja i prenošenja dela odgovornosti na same građane.

Kako bi se ukazalo na činjenicu da postoje različiti oblici socijalnog kapitala, često se navodi doprinos Majkla Vulkoka (Woolcock, 1998). On je svojom podelom na vezujući, premošćujući i povezujući socijalni kapital omogućio procenu stvarne integrisanosti različitih društvenih grupa u gradu. Ova multidimenzionalna podela socijalnog kapitala se može upotrebiti da se na nivou lokalne zajednice ukaže na kvalitet odnosa među samim susedima, zatim na odnose sa ljudima izvan zajednice i na odnose sa lokalnim vlastima. Pretpostavka je da razvijen socijalni kapital, naročito premošćujući i povezujući, značajno povećava socijalnu održivost susedstva, ali i grada u celini.

Gotovo u isto vreme kada se pojavio koncept socijalnog kapitala, iz institucionalne teorije održivog razvoja potekla je ideja da je **učješće građana** neophodan princip održivosti. Građanska participacija podrazumeva uključenost zajednice u proces donošenja odluka o društvenim, političkim, zdravstvenim i ekološkim pitanjima na lokalnom nivou (Taschereau, 1999). Većina literature o planiranju održivih zajednica ukazuje na potrebu za visokim nivoom participacije

građana u stvaranju vizije, projektovanju i izgradnji lokalne zajednice, što bi omogućilo direktnije uzimanje u obzir potreba i interesa građana kao neposrednih korisnika. Socijalna održivost grada poziva na pristup „odozdo“, gde oni kojih se tiču odluke o planiranju i razvoju grada imaju pravo odlučivanja u čitavom procesu. Nesumnjivu prednost u ostvarivanju koncepta socijalne održivosti imaju oni gradovi koji poseduju snažan civilni sektor.

Međunarodne institucije su ovaj princip ozvaničile. Svetski samit održan 1992. godine u Rio de Žaneiru predložio je program akcija za održivi razvoj naselja pod nazivom *Lokalna agenda 21*. Tom prilikom je istaknuta uloga građana i značaj angažovanja svih društvenih sektora na nivou lokalne zajednice u ostvarivanju zajedničkog cilja. Ono što *Lokalna agenda 21* zapravo predlaže nije kontrola od strane građana, već partnerstvo javnog, privatnog i takozvanog „trećeg“ sektora. Ovo je značajno zbog toga što je građanima omogućeno da organizovanim kolektivnim akcijama, kroz različite oblike udruživanja i participacije u donošenju odluka na lokalnom nivou, ukažu na probleme koji se javljaju u lokalnoj zajednici i zaštite svoje interese. Osim *Lokalne agende 21*, *Arhuska konvencija* iz 1998. godine predstavlja važan međunarodni dokument kojim se garantuje pravo građana na participaciju, u ovom slučaju u zaštiti životne sredine.⁵ Ova konvencija sadrži tri ključna principa u vezi sa zaštitom životne sredine: dostupnost informacija, učešće javnosti u odlučivanju i pravna zaštita, čime je bar na normativnom planu učinjen izvestan pomak u demokratizaciji prava na zdravu životnu sredinu.

Prethodno izloženi koncepti socijalnog kapitala i građanskog aktivizma zaslužuju da budu izučavani kao zasebne operativne dimenzije socijalne održivosti grada. Tu se, međutim, ne iscrpljuje značaj društvenih veza u gradovima i susedstvima. Oživljavanjem starog koncepta **društvene kohezije**, ideja socijalne održivosti grada se okreće ka sve apstraktnijim dimenzijama koje je teško operacionalizovati. Ističe se, na primer, da ljudi moraju posedovati osećanje povezanosti sa mestom i ljudima koji u njemu žive. Prema jednom tumačenju, kohezivna zajednica podrazumeva da sve grupe unutar nje imaju razvijeno osećanje pripadanja; da se heterogenost porekla i prilika poštuje i pozitivno vrednuje; da ljudi različitog porekla imaju slične mogućnosti u životu; da se snažna i pozitivna povezanost razvija između grupa različitog porekla i prilika na poslu, u školi i u susedstvu (Local Government Association, 2006: 5, nav. prema Wetherell, 2007: 4). Međutim, pojedina istraživanja su pokazala da je društvena kohezija najjača u homogenim sredinama, što znači da, u realnosti, dimenzije heterogenosti i kohezivnosti mogu međusobno da se isključuju.

Sve aktuelnije pitanje bezbednosti u gradovima i susedstvima navelo je teoretičare socijalne održivosti grada da obuhvate i tu dimenziju. **Bezbednost** podrazumeva psihološko osećanje sigurnosti građana u njihovom svakodnevnom životu i aktivnostima, odsustvo nepotrebne opasnosti i rizika u fizičkom okruženju,

⁵ Republika Srbija je jedna od potpisnica *Arhuske konvencije*.

kao i prisustvo mera za smanjenje mogućnosti viktimizacije (Taschereau, 1999). Samo se bezbedno okruženje može smatrati socijalno održivim. Kriminalitet i strah od viktimizacije su veoma štetni za reputaciju gradova i susedstava, a to se posredno odražava na socijalnu održivost grada, jer urbani prostor postaje sve više dezintegrisan usled socijalne filtracije ugroženih gradskih područja i voljne segregacije viših društvenih slojeva. Pošto se visoke stope kriminaliteta u velikim gradovima obično objašnjavaju anonimnošću i velikom prostornom pokretljivošću stanovništva, pri čemu se odgovornost za kriminalne aktivnosti pripisuje pripadnicima marginalizovanih društvenih grupa (siromašni, rasne i etničke manjine), smatra se da treba težiti stvaranju socijalno održivih, integrisanih i kohezivnih zajednica unutar grada jer bi one (poput ruralnih sredina) posedovale viši nivo neformalne društvene kontrole, koja je efikasnija od drugih mera prevencije kriminaliteta i ne stvara osećanje nelagodnosti kod ljudi, kao u slučaju rigidne kontrole i nadzora. Pozitivna iskustva ukazuju na značaj udruženog angažovanja građana za očuvanje bezbednosti u sopstvenom gradu, što znači da je ova dimenzija tesno povezana sa dimenzijom kohezivnosti.

Navedeni koncepti su sastavni deo šireg koncepta socijalne održivosti grada, dok istovremeno predstavljaju normativne principe i operativne dimenzije ovog pojma. U stvarnosti je teško pronaći grad koji poseduje sve navedene karakteristike, ali postoje gradovi koji tom idealu teže.

Zaključak

Sve do kraja devedesetih godina XX veka, unutar diskursa održivog razvoja dominirale su ekološka i ekonomska dimenzija. Iako je socijalna održivost tretirana kao jedna od tri osnovne dimenzije razvoja, ona je tek u poslednjih desetak godina prepoznata kao zasebno područje teorijske analize, empirijske provere i praktične primene.

Socijalna održivost grada je relativno nov koncept, koji je nedovoljno teorijski i metodološki razrađen usled dugogodišnjeg zanemarivanja i pojednostavljenog tumačenja socijalne održivosti uopšte. Pored brojnih teškoća u definisanju i operacionalizaciji pojma, jedna od glavnih dilema proizilazi iz dvostrukog tumačenja odnosa socijalne održivosti prema dominantnim dimenzijama ekološke i ekonomske održivosti. To je, u stvari, lažna dilema, jer se socijalna održivost grada (kao i društva) može posmatrati u dva pravca – prema spolja (u odnosu na prirodno okruženje) i prema unutra (u odnosu na svoje sastavne delove). Iz toga su proizašla dva komplementarna pristupa socijalnoj održivosti grada. Prema jednom pristupu, socijalna održivost grada je sredstvo za dostizanje ekološke i ekonomske održivosti, te se tumači kao skup društvenih uslova koji daju potporu dominantnim dimenzijama održivog urbanog razvoja. Prema drugom pristupu, socijalna održivost grada je cilj po sebi, odnosno skup društvenih uslova koji omogućavaju skladno

funkcionisanje grada kao društvenog sistema. Iako je prvi pristup deo preovlađujućeg diskursa koji suštinu održivog razvoja vidi u kombinaciji ekološke i ekonomske dimenzije, smatramo da je drugi pristup značajniji, jer jedino unutrašnja socijalna održivost grada može stvoriti uslove za spoljašnju, to jest socijalno-ekološku održivost urbane sredine. Socijalna održivost u pravom smislu reči podrazumeva da društvo, svojim skladnim funkcionisanjem, posredno stvara mogućnosti za ekološku i ekonomsku održivost jer su takva društva efikasnija i ekološki svesnija.

Često definicije socijalne održivosti grada koriste kombinaciju drugih koncepata koji objašnjavaju različite aspekte društvenog života u gradu. Analizirajući razvoj koncepta socijalne održivosti grada, primećeno je da su se različiti koncepti javljali određenim redosledom i da se mogu prepoznati izvesne etape razvoja u zavisnosti od toga koji su uži koncepti dominirali. Tako su se prvo pojavili koncepti osnovnih ljudskih potreba, ljudskih prava, društvene jednakosti i heterogenosti, koji se i inače koriste u diskursu održivog razvoja. Zatim su pridruženi noviji koncepti socijalnog kapitala i građanske participacije. Najnovija tumačenja uključuju sve apstraktnije koncepte koji uvažavaju i emotivnu dimenziju, a to su društvena kohezija (u smislu osećanja pripadanja) i bezbednost (koja prepoznaje i subjektivni doživljaj pojedinaca).

Na osnovu navedenih koncepata mogu se izvesti normativni principi i analitičke dimenzije socijalne održivosti grada. Princip jednakosti podrazumeva da sve društvene grupe imaju mogućnost da zadovolje minimum ljudskih potreba i da, bez razlike na bilo kojoj osnovi, uživaju sva ljudska prava. Princip heterogenosti zahteva da društvena raznolikost postoji i na nivou uži gradskih područja, uz napomenu da prisustvo ljudi različitih socijalnih karakteristika nije dovoljno ukoliko oni nisu izmešani u svojim svakodnevnim aktivnostima (dakle, cilj je ukidanje prostorne i socijalne segregacije). Iz koncepta socijalnog kapitala proistekao je princip jačanja društvenih veza, jer one predstavljaju resurs koji ne samo da omogućava integraciju pojedinaca i grupa, već se može upotrebiti i za ostvarenje konkretnih ciljeva koji su u interesu članova grupe. U skladu sa aktuelnim tendencijama urbanih režima, postavljen je princip građanske participacije, koji ukazuje na značaj samoorganizovanja građana i njihove saradnje sa lokalnim vlastima kako bi se izborili za svoje interese. Naglašava se da je osećanje povezanosti sa mestom i ljudima poželjan princip socijalne održivosti grada, odnosno da je kolektivni identitet značajna instanca. Bitan je i princip bezbednosti, koji podrazumeva osećanje sigurnosti u datom okruženju, o čemu se i sami građani moraju starati.

Ovi normativni principi u isto vreme predstavljaju operativne dimenzije za procenu socijalne održivosti u urbanoj sredini. Analitičkim postupcima moguće je odrediti u kojoj meri se konkretni gradovi razlikuju od modela socijalne održivosti grada zasnovanog na ponuđenim principima, a zatim pristupiti razvijanju strategije

za ostvarenje onih principa koji su narušeni. Kao odgovor na jednu od postavljenih dilema u ovom radu, iskazano je uverenje da socijalnu održivost grada treba razumeti kao proces, a ne kao konačno stanje. Socijalno održivi grad ne treba olako otpisati kao utopijski ideal. Umesto toga, bolje je shvatiti ga kao model na osnovu kojeg će savremeni gradovi postepeno prevazilaziti probleme koji narušavaju njihovo skladno funkcionisanje.

Literatura

- Agyeman, Julian and Tom Evans. 2003. "Toward Just Sustainability in Urban Communities: Building Equity Rights with Sustainable Solutions". *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 590: 35-53.
- Aronson, Lesley and Melanie Charles. 1994. *The Social Caring Capacity of a Community: A Literature Review*. Vancouver: The U. B. C. Task Force on Healthy and Sustainable Communities.
- Beatley, Timothy and Kristy Manning. 1997. *The Ecology of Place: Planning for Environment, Economy, and Community*. Washington, DC: Island Press.
- Bourdieu, Pierre. 1986. "The Forms of Capital", In: Richardson, John (Ed.). *Handbook of Theory and Research for Sociology of Education*. New York: Greenwood Press.
- Clayton, Anthony and Nicholas Radcliffe. 1997. *Sustainability: A Systems Approach*. London: Earthscan Publications Ltd.
- Colantonio, Andrea and Tim Dixon. 2011. *Urban Regeneration and Social Sustainability: Best Practice from European Cities*. Wiley-Blackwell.
- Coleman, James. 1988. "Social Capital in the Creation of Human Capital". *The American Journal of Sociology*, Vol. 94, Supplement: S95-S120.
- Dillard, Jesse, Veronica Dujon and Mary King (Eds.). 2009. *Understanding the Social Dimension of Sustainability*. London and New York: Routledge.
- Guy, Simon and Simon Marvin. 1999. "Understanding Sustainable Cities: Competing Urban Futures". *European Urban and Regional Studies*, Vol. 6, No. 3: 268-275.
- Littig, Beate and Erich Grießler. 2005. "Social Sustainability: A Catchword between Political Pragmatism and Social Theory". *International Journal of Sustainable Development*, Vol. 8, No. 1/2: 65-79.
- Messer, Barry and Kevin Kecskes. 2009. "Social Capital and Community", In: Dillard, Jesse, Veronica Dujon and Mary King (Eds.). *Understanding the Social Dimension of Sustainability*. London and New York: Routledge.
- Polese, Mario and Richard Stren (Eds.). 2000. *The Social Sustainability of Cities: Diversity and the Management of Change*. Toronto: University of Toronto Press.
- Pušić, Ljubinko. 2001. *Održivi grad: ka jednoj sociologiji okruženja*. Beograd: Slobodan Mašić.
- Putnam, Robert. 1993. "The Prosperous Community: Social Capital and Community Life". *The American Prospect*, No. 13: 35-42.

- Putnam, Robert. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Rogers, Peter, Kazi Jalal and John Boyd. 2008. *An Introduction to Sustainable Development*. London: Earthscan Publications Ltd.
- Sachs, Ignacy. 1999. "Social Sustainability and Whole Development: Exploring the Dimensions of Sustainable Development", In: Becker, Egon and Thomas Jahn (Eds.). *Sustainability and the Social Sciences: A Cross-Disciplinary Approach to Integrating Environmental Considerations into Theoretical Reorientation*. London: Zed Books.
- Stren, Richard and Mario Polese. 2000. "Understanding the New Sociocultural Dynamics of Cities: Comparative Urban Policy in a Global Context", In: Polese, Mario and Richard Stren (Eds.). *The Social Sustainability of Cities: Diversity and the Management of Change*. Toronto: University of Toronto Press.
- Talen, Emily. 2008. *Design for Diversity: Exploring Socially Mixed Neighborhoods*. Architectural Press.
- Taschereau, Denise. 1999. *Urban Social Sustainability: Opportunities for Southeast False Creek*, Research project submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Natural Resource Management. Simon Fraser University.
- The Sheltair Group Inc. 1998. *Visions, Tools and Targets: Environmentally Sustainable Development Guidelines for Southeast False Creek*. City of Vancouver: Central Area Planning.
- Vujović, Sreten. 1990. *Ljudi i gradovi*. Budva: Mediteran; Beograd: Filozofski fakultet.
- Wetherell, Margaret. 2007. "Community Cohesion and Identity Dynamics: Dilemmas and Challenges", In: Wetherell, Margaret, Michelynn Lafleche and Robert Berkeley (Eds.). *Identity, Ethnic Diversity and Community Cohesion*. London: Sage Publications.
- Woolcock, Michael. 1998. "Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework". *Theory and Society*, Vol. 27, No. 2: 151-208.
- World Commission on Environment and Development (the Brundtland Report). 1987. *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.